

Methodebijlage

Participatiemonitor

2010-2020

Ellen Zonneveld
Emiel Bottenheft
Jill Knapen
Claire Aussems
Hennie Boeije

NIVEL
Kennis voor betere zorg

Het Nivel levert kennis om de gezondheidszorg in Nederland beter te maken. Dat doen we met hoogwaardig, betrouwbaar en onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar thema's met een groot maatschappelijk belang. 'Kennis voor betere zorg' is onze missie. Met onze kennis dragen we bij aan het continu verbeteren en vernieuwen van de gezondheidszorg. We vinden het belangrijk dat mensen in staat zijn om deel te nemen aan de samenleving. Ons onderzoek draait uiteindelijk om de vraag hoe we de zorg voor de patiënt kunnen verbeteren. Alle onderzoeken publiceert het Nivel openbaar, dat is statutair vastgelegd.

Maart 2023

030 272 97 00

nivel@nivel.nl

www.nivel.nl

© 2023 Nivel, Postbus 1568, 3500 BN UTRECHT

Gegevens uit deze uitgave mogen worden overgenomen onder vermelding van Nivel en de naam van de publicatie. Ook het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning in artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoud

Methodologische verantwoording	4
1. Het onderzoek	4
2. Geraadpleegde Nivel-panels en respons	4
2.1. Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten (NPCG)	4
2.2. Panel Samen Leven (PSL)	5
2.3. Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa)	6
3. Analyses	7
3.1. Totale participatie als optelsom van de indicatoren	8
3.2. Het participatie-indexcijfer	8
3.3. Analyses van participatie en ontwikkelingen door de tijd	8
3.4. Standaardpopulatie en weging	9
3.4.1. <i>Mensen met een lichamelijke beperking</i>	10
3.4.2. <i>Mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking</i>	11
3.4.3. <i>De algemene bevolking</i>	13
4. Meetinstrumenten	13
4.1. De indicatoren (deelgebieden) van participatie	13
4.1.1. <i>Indicatoren en bijbehorende vragen</i>	14
4.1.2. <i>Eenzaamheid</i>	20
4.1.3. <i>Overige vragen in het NPCG en mogelijke vergelijkingen met het CoPa</i>	21
4.1.4. <i>Overige vragen in het PSL</i>	29
Literatuurlijst	31

Deze methodebijlage hoort bij het [onderzoeksrapport Nivel Participatiemonitor 2010-2020](#). Hier hoort ook een [Tabellenbijlage Participatiemonitor 2010-2020](#) bij.

Methodologische verantwoording

1. Het onderzoek

In de Participatiemonitor worden gegevens gebruikt van elf meetjaren: 2010 tot en met 2020. De dataverzameling vindt ieder jaar plaats in het najaar tussen oktober en december door middel van vragenlijsten. In deze vragenlijsten wordt onder andere de feitelijke participatie op verschillende deelgebieden uitgevraagd, zoals het gebruik van buurtvoorzieningen en het openbaar vervoer. De vragenlijsten worden uitgezet onder leden van verschillende Nivel-panels. Dit zijn mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking. In de participatiemonitor 2010-2020 wordt gerapporteerd over mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking. Ter vergelijking wordt gerapporteerd over mensen in de algemene bevolking.

2. Geraadpleegde Nivel-panels en respons

Voor de gegevensverzameling van de Participatiemonitor wordt gebruik gemaakt van drie Nivel-panels. Deze worden in de volgende paragrafen beschreven.

2.1. Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten (NPCG)

Voor de gegevensverzameling van mensen met een lichamelijke beperking wordt gebruik gemaakt van het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapten (NPCG). Het NPCG is een landelijk representatief panel van rond de 3.200 zelfstandig wonende mensen uit de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder met een medisch gediagnosticeerde somatische ziekte en/of langdurige lichamelijke beperking. Elk najaar ontvangen leden van het NPCG een vragenlijst over hun deelname aan de samenleving. De responspercentages van de afgelopen vijf jaar zijn weergegeven in Tabel 1.

De panelleden van het NPCG zijn geworven via huisartsenpraktijken (landelijke steekproef uit de Registratie Gevestigde Huisartsen in Nederland) en via bevolkingsonderzoek van het CBS. De panelleden met een matige of ernstige lichamelijke beperking zijn geworven via de bevolkingsonderzoeken. De panelleden met een lichte lichamelijke beperking zijn geselecteerd onder de mensen met een chronische ziekte die zijn geworven via huisartsenpraktijken. Vanaf 2011 is ook een kleine groep mensen met een lichte beperking uit bevolkingsonderzoek meegenomen. Zie voor een uitgebreide beschrijving van het Panel en de wervingsprocedure de publicatie van Van den Brink-Muinen, Rijken, Spreeuwenberg en Heijmans (2009). Panelleden doen maximaal vier jaar mee aan het onderzoek.

De ernst van de lichamelijke beperking is vastgesteld aan de hand van de activiteiten die men nog (zelfstandig) kan doen. Hiervoor is een schaal ontwikkeld door het SCP (De Klerk, Iedema, & Van Campen, 2006):

- Mensen met een *lichte lichamelijke beperking* hebben moeite met enkele activiteiten. Het gaat hierbij om activiteiten op het gebied van Activiteiten van het Dagelijks Leven (ADL) en mobiliteit, huishoudelijke activiteiten en om het zien en horen. Denk bij huishoudelijke activiteiten en mobiliteit bijvoorbeeld aan het doen van zwaar huishoudelijk werk, het bed verschonen of tien minuten staan.

- Mensen die moeite hebben met meerdere activiteiten, bijvoorbeeld zowel op het gebied van mobiliteit als de persoonlijke verzorging, maar deze nog wel zelf kunnen verrichten, worden geclassificeerd als mensen met een *matige lichamelijke beperking*.
- Degenen met een *ernstige lichamelijke beperking* kunnen minimaal één activiteit helemaal niet zelf uitvoeren en hebben hierbij ondersteuning nodig. Het gaat hierbij om mensen met langdurige motorische en/of zintuiglijke beperkingen.

Mensen met een chronische ziekte en mensen met een lichamelijke beperking zijn geen twee elkaar uitsluitende groepen. Bij een groot deel van de mensen met een lichamelijke beperking houdt de beperking verband met de aanwezigheid van een chronische ziekte. Voor de Participatiemonitor zijn mensen die wél een chronische ziekte, maar géén lichamelijke beperking hebben buiten beschouwing gelaten, omdat het hebben van een lichamelijke beperking er bij participatie meer toe doet dan het hebben van een chronische ziekte. Van de respondenten die de vragenlijsten hebben ingevuld (Tabel 1), heeft per jaar gemiddeld 57% een lichamelijke beperking.

Tabel 1 Respons najaarslijsten NPCG in 2016 t/m 2020

Jaar	Verstuurde vragenlijsten	Ingevulde vragenlijsten	Responspercentage
2016	3207	2591	81%
2017	3021	2307	76%
2018	3491	2640	76%
2019	3647	2755	76%
2020	2901	2206	76%

2.2. Panel Samen Leven (PSL)

Gegevens over mensen met een verstandelijke beperking worden verzameld in het Panel Samen Leven (PSL). Ongeveer 400 mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking zijn lid van het PSL. Behalve mensen met een beperking zelf, zijn ook ongeveer 300 naasten (voornamelijk familieleden) van mensen met een verstandelijke beperking lid. In ongeveer de helft van de gevallen neemt zowel de persoon met een verstandelijke beperking als diens naaste deel aan het panel. In de andere helft van de gevallen is alleen de persoon met een verstandelijke beperking of alleen een naaste lid. Leden zijn verspreid over heel Nederland geworven via instellingen die ondersteuning bieden aan mensen met een verstandelijke beperking in hun woonsituatie en via huisartsenpraktijken. In 2019 en 2020 is tevens geworven via zorgboerderijen.

Uitgesloten van deelname aan het panel zijn mensen met een verstandelijke beperking en/of naasten die niet Nederlandstalig zijn en personen die terminaal ziek zijn. Mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking die moeilijk communiceren kunnen wel aan het panel deelnemen. Als door communicatieproblemen deelname onmogelijk is, neemt de direct naaste deel. Er zijn in het PSL geen mensen vertegenwoordigd met een ernstige verstandelijke beperking. Mensen met een ernstige verstandelijke beperking hebben op alle terreinen intensieve ondersteuning nodig en het bevragen van participatie middels gestructureerde interviews is te complex. In deze rapportage worden daarom alleen uitspraken gedaan over mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking. Zie voor verdere informatie over het PSL de publicatie van Cardol, Speet en Rijken (2007).

De mensen met een verstandelijke beperking worden elke twee jaar geïnterviewd over hun deelname aan de samenleving. Getrainde interviewers nemen een gestructureerd interview af, waarbij indien nodig gebruik wordt gemaakt van pictogrammen. De interviewers werken bij een extern bureau, maar hebben een training ontvangen van het Nivel voor het afnemen van de participatievragenlijst. Ze hebben ervaring met het interviewen van mensen met een verstandelijke beperking en een groot gedeelte heeft in meerdere jaren de interviews afgenomen. Vanwege de coronamaatregelen was het in 2020 niet mogelijk om interviews af te nemen bij mensen met een verstandelijke beperking. Om toch gegevens te verzamelen onder mensen met een verstandelijke beperking zelf, is in 2020 aan hun naasten die lid zijn van het panel gevraagd om als interviewer in gesprek te gaan met hun familielid of goede bekende met een verstandelijke beperking.

Naasten ontvangen elk najaar een vragenlijst waarin zij vragen beantwoorden over de deelname aan de samenleving door hun familielid met een verstandelijke beperking. Tenzij anders aangegeven, zijn de bevindingen over mensen met een verstandelijke beperking gebaseerd op de resultaten uit deze vragenlijsten. De responspercentages van de afgelopen vijf jaar zijn weergegeven in Tabel 2.

Tabel 2 Respons najaarslijsten en interviews PSL in 2016 t/m 2020

Jaar	Panel	Verstuurde vragenlijsten / uitnodigingen	Inge vulde vragenlijsten / interviews	Respons- percentage
2016	Naasten	381	283	74%
	Interviews	528	441	84%
2017	Naasten	337	242	72%
2018	Naasten	346	255	74%
	Interviews	500	426	85%
2019	Naasten	327	234	72%
2020	Naasten	294	208	71%

2.3. Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa)

Gegevens over de participatie van de algemene bevolking worden verzameld in het Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa). Het CoPa bestaat uit mensen van 18 jaar en ouder uit de algemene bevolking in Nederland. Het panel inventariseert de ervaringen, meningen, verwachtingen en kennis van consumenten over de gezondheidszorg. Het panel is in 1992 opgericht en bestaat momenteel uit ruim 11.000 personen van achttien jaar en ouder. Panelleden zijn over het algemeen niet langer dan vijf jaar lid. Het werven van nieuwe panelleden wordt op twee manieren gedaan. De eerste manier is door middel van het aankopen van een aselechte steekproef van adressen bij een adresleverancier. De tweede manier van werven is via huisartspraktijken die deelnemen aan de Nivel Zorgregistraties Eerste Lijn. Een uitgebreide beschrijving van het CoPa, de representativiteit en de werving van panelleden staat in het rapport van Brabers en De Jong (2022).

Voor dit onderzoek wordt elk jaar een steekproef van mensen van 18 jaar en ouder ('algemene bevolking') en ouderen uit het panel getrokken. Per meetjaar behoort circa 54% van de respondenten die de vragenlijst hebben ingevuld tot de steekproef 'algemene bevolking'. Over hen wordt in het huidige onderzoek gerapporteerd. De steekproef van panelleden ontvangt elk najaar

een vragenlijst over hun deelname aan de samenleving. De responspercentages van de afgelopen vijf jaar zijn weergegeven in Tabel 3.

Vanwege de vergelijkingen die gemaakt worden tussen mensen met een beperking en de algemene bevolking, is het belangrijk op te merken dat ook in het CoPa mensen met een lichamelijke beperking lid zijn. In 2020 heeft in de steekproef 'algemene bevolking' 45% geen beperking, 12% een lichte beperking, 8% een matige beperking en 3% een ernstige beperking. Van de overige 32% van de panelleden is dit niet bekend. Op grond van schattingen van het aantal mensen met een lichamelijke beperking liggen de geschatte percentages op respectievelijk 72%, 12%, 11% en 5% (De Klerk et al., 2012). In de steekproef van CoPa is een ondervertegenwoordiging van mensen zonder lichamelijke beperkingen.

Tabel 3 Respons najaarslijsten CoPa in 2016 t/m 2020

Jaar	Verstuurde vragenlijsten	Ingevulde vragenlijsten	Responspercentage
2016	3250	1704	52%
2017	3250	1668	51%
2018	3250	1595	49%
2019	4250	2397	56%
2020	4252	2604	61%

3. Analyses

In de Participatiemonitor wordt maatschappelijke participatie gemeten op verschillende deelgebieden. Om een indicatie te kunnen geven van de feitelijke participatie op een bepaald deelgebied, zijn indicatoren vastgesteld (zie Box 1). Nadere toelichting op de totstandkoming van de indicatoren en de bijbehorende vraagstelling is weergegeven in paragraaf 4.

Box 1 De indicatoren van maatschappelijke participatie in de Participatiemonitor

Mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking

1. Gebruik van buurtvoorzieningen
2. Buitenshuis komen
3. Gebruik van openbaar vervoer
4. Doen van betaald werk
5. Doen van vrijwilligerswerk*
6. Volgen van opleiding en/of werkgerelateerde cursus
7. Bezoeken van uitgaansgelegenheid
8. Ondernemen van verenigingsactiviteiten en/of cursussen

Mensen met een verstandelijke beperking

1. Gebruik van buurtvoorzieningen
2. Buitenshuis komen
3. Gebruik van openbaar vervoer
4. Naar dagactiviteitencentrum en/of (on)betaald werk doen*
5. Volgen van opleiding en/of werkgerelateerde cursus
6. Activiteiten in vrije tijd
7. Vrienden ontmoeten
8. Woonvorm (woonwijk of instellingsterrein)*

Mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking

9. Vrienden ontmoeten

Mensen met een verstandelijke beperking

Extra onderdeel bij alle vragen met uitzondering van 'gebruik buurtvoorzieningen' en 'buitenshuis komen': participeert iemand (ook) met mensen zonder verstandelijke beperking?

*Wordt in deze monitor niet gerapporteerd

3.1. Totale participatie als optelsom van de indicatoren

De totale participatie is een somscore van de verschillende indicatoren. Alle indicatoren tellen even zwaar mee bij het berekenen van de somscore. Elke respondent krijgt de score '0' (geen participatie) of '1' (wel participatie) op elke indicator (zie Tabel 7 en Tabel 8). Bij de groep mensen met een verstandelijke beperking is er ook de mogelijkheid om '½' te scoren, bijvoorbeeld wanneer de betreffende activiteit samen wordt gedaan met mensen met een verstandelijke beperking (VB); zij scoren dan een '1' als de betreffende activiteit (ook) zonder mensen met een VB wordt gedaan.

De totale participatiescore is de somscore op de totale set van indicatoren gedeeld door het aantal indicatoren waarop de betreffende persoon een niet-missende waarde had. Een persoon met een lichamelijke beperking die op één van de in totaal negen indicatoren missend is en op zes van de resterende acht indicatoren een 1 scoort, heeft dus een totale participatiescore van $6/8=0.75$. Als voorwaarde voor het berekenen van de totale participatiescore is gehanteerd dat een respondent op minimaal de helft +1 van de indicatoren een geldende waarde had (0, ½ of 1); bij mensen met een lichamelijke beperking is dat dus op minimaal zes van de negen indicatoren.

3.2. Het participatie-indexcijfer

Om ontwikkelingen in de tijd te kunnen meten worden voor alle groepen jaarlijks participatie-indexcijfers berekend. Dit zijn relatieve cijfers: zij geven de participatie weer in vergelijking met het indexjaar. Aangezien deze monitor zich richt op ontwikkelingen vanaf 2010 is dat jaar als indexjaar genomen. De totale participatie voor de totale groepen is in 2010 op 100 gesteld. Alle participatie-indexcijfers zijn relatief ten opzichte van de score van de totale groep in het indexjaar. Een participatie-indexcijfer maakt daarmee zichtbaar of er sprake is van een verandering van de participatie in een bepaald jaar ten opzichte van voorgaande jaren, met als uitgangspunt het jaar 2010. Bovenstaande procedure is zowel toegepast voor de totale participatiescores als de scores op de indicatoren.

Opgemerkt dient te worden dat de constructie van het participatie-indexcijfer op normatieve keuzes berust. De geïnccludeerde domeinen zijn op basis van de beschikbare wetenschappelijke literatuur en in overleg met het ministerie van VWS gekozen. Verder is in overleg met dit ministerie een duidelijke keuze gemaakt om het indexcijfer uitsluitend te baseren op gegevens over de feitelijke participatie en geen gegevens over ervaren tevredenheid erin te betrekken.

3.3. Analyses van participatie en ontwikkelingen door de tijd

De ontwikkelingen in participatie zijn getoetst over de periode 2010-2020. Alle gegevens zijn hiertoe geanalyseerd op basis van een lineair regressiemodel (totale participatiescores) of een logistisch regressiemodel (indicatoren en overige). Er is hierbij rekening gehouden met afhankelijkheid in data die ontstaat doordat mensen meerdere jaren meedoen. Met deze analyses is getoetst of in de loop

van de tijd een toe- of afname (lineaire trend) heeft plaatsgevonden bij de totale groep en/of bij subgroepen. Vanwege uitschieters in 2020 die verband houden met de coronapandemie en -maatregelen die golden in dat jaar, zijn deze trends getoetst over de periode 2010-2019 en zijn verschillen in participatie (totale participatiescores en indicatoren) onderzocht tussen 2019 en 2020. Dit laatste is gedaan middels contrasttoetsen.

Gebaseerd op standaardpopulaties is er in de analyses een weging toegepast op achtergrondkenmerken, zoals leeftijd en geslacht (zie paragraaf 3.4). Panelleden die op één of meerdere van deze correctievariabelen een missende waarde hebben, zijn niet meegenomen in de analyses. Bij het berekenen van de indicatoren 'betaald werk' en 'opleiding' is de groep mensen van 65 jaar en ouder standaard niet meegenomen in de analyses vanwege de kleine aantallen. Deze gegevens zijn wel meegenomen in de berekening van de totale participatiescores en bijbehorende indexcijfers.

Er zijn analyses uitgevoerd om schattingen (percentages) te geven voor de totale groep van mensen met een beperking of de algemene bevolking, en voor subgroepen (bijvoorbeeld naar ernst van de beperking). Voor alle schattingen is de boven- en ondergrens van het 95%-betrouwbaarheidsinterval berekend. Ook is getoetst of het effect van een bepaald kenmerk van een subgroep (bijvoorbeeld vrouw ten opzichte van man) significant is. Een dergelijk significant sekse-effect impliceert dat de gemiddelde waarde op een bepaalde indicator voor vrouwen afwijkt van die van mannen. Vanwege het grote aantal toetsingen dat is gedaan, is steeds een alpha van .01 gehanteerd. Verschillen tussen (sub)groepen worden alleen vermeld als deze statistisch significant zijn ($p < 0.01$). Omwille van de leesbaarheid van het rapport zijn niet overal alle percentages van subgroepen vermeld en worden de betrouwbaarheidsintervallen niet vermeld in de tekst. Deze zijn, waar relevant, terug te vinden in de Tabellenbijlage.

Daar waar mogelijk wordt de feitelijke participatie van mensen met een beperking in perspectief geplaatst door een vergelijking te maken met gegevens van de algemene Nederlandse bevolking. Bij deze vergelijkingen is niet gecorrigeerd voor eventuele verschillen in sociaal-demografische kenmerken tussen de algemene bevolking en de groep mensen met beperkingen, bijvoorbeeld in de leeftijds- en geslachtsverdeling. Ook zijn deze vergelijkingen niet statistisch getoetst.

Ten slotte geldt dat onderzoekers bij longitudinale analyses te maken hebben met een veranderende werkelijkheid en voortschrijdend inzicht over hoe goed te meten. Dit geldt ook voor dit participatieonderzoek. Om de lezer te helpen de resultaten te interpreteren wordt in het rapport en de Tabellenbijlage aangegeven of een toe- of afname in de participatie te maken heeft met een veranderde vraagstelling en welk jaar deze verandering betreft.

3.4. Standaardpopulatie en weging

Om uitspraken te kunnen doen op populatieniveau zijn de schattingen (percentages) gedaan voor gedefinieerde standaardpopulaties (zie tabellen 4-6). Dit maakt het tevens mogelijk om ontwikkelingen in de participatie van groepen mensen over de jaren heen te kunnen volgen en eventuele veranderingen te kunnen aantonen die niet het gevolg zijn van verschillen in de samenstelling van de onderzoeksgroepen over de jaren heen. Bij schattingen voor subgroepen zijn alle overige achtergrondkenmerken op de waarden van de standaardpopulatie gezet.

Wanneer gerapporteerd wordt over percentages binnen deelpopulaties, zoals de groep mensen met betaald werk, is niet gewogen voor achtergrondkenmerken. Er is dan gerapporteerd over de respondenten die de betreffende vraag hebben ingevuld. Bij analyses met deze deelpopulaties is ook niet statistisch getoetst. Alle overige resultaten zijn gestandaardiseerd.

De standaardpopulaties zijn gebaseerd op gegevens uit verschillende bronnen over de daadwerkelijke samenstelling van de betreffende populaties in Nederland. De totstandkoming van de standaardpopulaties wordt in de volgende deelparagrafen toegelicht.

3.4.1. Standaardpopulatie van mensen met een lichamelijke beperking

Voor het definiëren van de standaardpopulatie van mensen met een lichamelijke beperking baseren we ons voor geslacht en ernst van de beperking vooral op cijfers van het SCP (De Klerk et al., 2012). Prevalentie van de verschillende leeftijdscategorieën en opleidingsniveaus en verdeling naar de mate van stedelijkheid zijn gebaseerd op cijfers over mensen met minimaal één lichamelijke beperking van het CBS (2013). De NPCG-cijfers wijken bij de verdeling naar leeftijd en ernst van de beperking af, omdat voor het NPCG – behalve chronisch zieken – met name mensen met een matige of ernstige beperking zijn geselecteerd (uit AVO en WBO). Voor de verdeling naar geslacht, leeftijd, ernst van de beperking en opleidingsniveau gaan we daarom voornamelijk uit van de cijfers van het SCP en het CBS. De verdeling naar aard van de beperking is afkomstig uit het Onderzoek Zorggebruik van het CBS over de jaren 2014 t/m 2016. Voor de verdeling naar huishouden en regio van de standaardpopulatie zijn gegevens gebruikt van de Nederlandse bevolking (CBS, 2019). Van de populatie mensen met een beperking zijn deze gegevens niet bekend.

Tabel 4 Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie en kenmerken van respondenten in 2016 van mensen met een lichamelijke beperking (≥ 15 jaar, zelfstandig wonend)

In %	SCP, 2012, 2016; CBS, 2013; 2019	Respondenten in 2016	Standaardpopulatie
Mensen met een lichamelijke beperking			
Geslacht	Leeftijd 20+		
Mannen	42	39	40
Vrouwen	58	61	60
Leeftijd			
15 t/m 39 jaar	11 (16-39 jaar)	3	10
40 t/m 64 jaar	40	34	40
65 t/m 74 jaar	16	32	17
75 jaar en ouder	33	31	33
Ernst beperking			
Licht	53	30	50
Matig	33	47	35
Ernstig	14	23	15
Aard van de beperking	18+, lichte of ernstige lichamelijke beperking		
Alleen motorisch	83	50	80
Motorisch en zintuiglijk	17	50	20
Opleidingsniveau	Leeftijd 25+		
Laag	69	35	50
Midden	16	44	30
Hoog	15	21	20

Vervolg tabel 4 In %	SCP, 2012, 2016; CBS, 2013; 2019	Respondenten in 2016	Standaardpopulatie
Mensen met een lichamelijke beperking			
Mate van stedelijkheid	Leeftijd 16+		
Zeer sterk stedelijk	24	16	23
Sterk stedelijk	22	32	23
Matig stedelijk	17	23	20
Weinig stedelijk	19	22	20
Niet stedelijk	18	7	14
Huishouden	Algemene bevolking		
Eenpersoonshuishouden	38	33	35
Meerpersoonshuishouden	62	67	65
Regio			
Noord	10	8	9
Oost	21	26	24
West	48	46	47
Zuid	21	20	20

3.4.2. Standaardpopulatie van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking

Er zijn geen registraties van het aantal mensen met een (licht) verstandelijke beperking, daarom moet er voor de prevalentie van deze groep gebruik worden gemaakt van schattingen (Woittiez et al., 2019). Voor het definiëren van de standaardpopulatie van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking heeft het Nivel tot de vorige monitor gebruik gemaakt van gegevens uit 2006 van het PSL en uit twee oudere prevalentiestudies (Maas et al., 1988; Van Schroyen Lantman-de Valk et al., 2002). Bij de huidige monitor is een nieuwe standaardpopulatie gebruikt op basis van de meest recent beschikbare gegevens.

Alleen mensen met een lichte of een matige verstandelijke beperking zijn vertegenwoordigd in het PSL, maar dit is ook de populatie waarover we hier uitspraken willen doen. In het PSL gebruiken we de volgende definities voor de ernst van de beperking: *ernstige verstandelijke beperking*: IQ onder de 30 (niet in panel); *matige verstandelijke beperking*: IQ 30-50; en *licht verstandelijke beperking*: IQ 50 - 70. In Nederland wordt daarmee het aantal personen met een lichte verstandelijke beperking op 110.000 geschat en het aantal personen met een matige of ernstige verstandelijke beperking op 60.000 (De Klerk et al., 2012). Nieuwe schattingen geven echter een hogere prevalentie van mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB), omdat hierbij de gemeten IQ-verdeling in de bevolking gebruikt is. Eerdere schattingen werden alleen gebaseerd op het aantal personen dat zorg vroeg, waarbij personen die geen zorg vroegen niet werden meegeteld (Woittiez et al., 2019). Gebruikt men de 2.1% van de bevolking die wordt geschat een IQ tussen de 50 en 70 te hebben, dan stijgt het aantal personen in Nederland met een LVb naar meer dan 360.000 (Woittiez et al., 2019). Waarschijnlijk is het aandeel mensen met een LVb dus lange tijd onderschat. Voor de groep met een matige of ernstige verstandelijke beperking is deze onderschatting niet waarschijnlijk, omdat zij vrijwel altijd zorg nodig hebben en daarom beter geregistreerd worden (Woittiez, 2019). In tegenstelling tot de eerder gebruikte oudere prevalentiestudies en PSL-gegevens uit 2006, houden we daarom vanaf nu de meer recente verdeling van het PSL uit 2016 aan. Daarin zijn in verhouding meer mensen met een lichte verstandelijke beperking (60%) ten opzichte van de vorige standaardpopulatie (55%).

Mede door onderdiagnostiek, generatieverschillen en door onzichtbaarheid tijdens de volwassenheid (na afloop van regulier onderwijs), is de prevalentie van lichte verstandelijke beperkingen onder jongeren groter dan onder volwassenen en ouderen. Er komen dus niet meer mensen met een verstandelijke beperking bij onder jongeren, maar de beperkingen worden tegenwoordig beter gediagnosticeerd en zijn vaker bekend. Op basis van de IQ-verdeling onder de bevolking kan echter worden aangenomen dat de prevalentie van mensen met een LVB onder jongeren en volwassenen even hoog is (Woittiez et al., 2019). Dit komt niet overeen met leeftijdsverdelingen uit de twee oudere prevalentiestudies. Deze lopen sterk uiteen, waarbij de studie van Van Schrojenstein Lantman-de Valk et al. (2002) op een veel grotere groep ouderen en veel minder jongeren komt dan de studie van Maas et al. (bewerkt door het SCP voor 2001). De verklaring hiervoor moet volgens de auteurs worden gezocht in het gegeven dat (jonge) mensen nu minder snel als gehandicapt worden beschouwd. In het Nationaal Kompas Volksgezondheid (www.rivm.nl) wordt getwijfeld aan deze verklaring, omdat het gebruik van speciale onderwijsvoorzieningen juist toeneemt.

Volgens de nieuwste schattingen wordt verwacht dat voor de groep mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking de prevalentie enigszins afneemt met de stijging van de leeftijd (De Klerk et al., 2012). Tot nu toe is gekozen om zoveel mogelijk bij de cijfers van het PSL van 2006 aan te sluiten, die voor de groepen 15-39 en 40-64 jaar tussen de oudere prevalentiestudies in zaten. In 2006 waren de verhoudingen: 15 t/m 39 jaar: 42%, 40 t/m 64 jaar: 49% en 65 jaar en ouder: 9%. Waarschijnlijk zijn de ouderen daarin iets ondervetegenwoordigd. We houden daarom vanaf nu grotendeels de verdeling van het PSL uit 2016 aan, waardoor de verdeling beter aansluit op de nieuwste inzichten. Ook de geslachtsverdeling zoals gevonden in het PSL in 2006 (mannen 56%, vrouwen 44%) zit precies tussen de schattingen op basis van de twee oudere prevalentiestudies in (zie Van den Hoogen et al., 2010). De man-vrouwverdeling van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking is over verschillende bronnen en jaren heen constant gebleven. Daarom hebben we hier geen veranderingen in aangebracht voor de nieuwe standaardpopulatie.

Voor mensen met een verstandelijke beperking standaardiseren we niet naar huishoudsamenstelling omdat deze variabele een sterke samenhang vertoont met de ernst van de verstandelijke beperking. Voor deze groep is het vanwege het geringe aantal respondenten in sommige subgroepen niet mogelijk om de standaardpopulatie ook te definiëren naar regio en stedelijkheid.

Tabel 5 Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking en kenmerken van respondenten in 2016 (≥ 15 jaar)

In %	Respondenten in 2016, mensen zelf	Respondenten in 2016, naasten	Standaardpopulatie
Geslacht			
Mannen	57	54	55
Vrouwen	43	46	45
Leeftijd			
15 t/m 39 jaar	29	37	40
40 t/m 64 jaar	55	47	45
65 jaar en ouder	16	16	15
Ernst beperking			
Licht	60	46	60
Matig	40	54	40
Ernstig	-	-	-

3.4.3. Standaardpopulatie van de algemene bevolking

Voor het definiëren van de standaardpopulatie van de algemene bevolking (tabel 6) zijn gegevens gebruikt van het CBS (peildatum 2019). Zie voor de samenstelling van het Consumentenpanel Brabers en De Jong (2022). Voor het opleidingsniveau zijn cijfers van het CBS gebruikt voor de beroepsbevolking van 15-65 jaar. Aangezien daarin ook jongeren zitten die hun opleiding nog niet hebben afgerond, is ervoor gekozen het opleidingsniveau van de standaardpopulatie iets omhoog te halen.

Voor de meetjaren 2013 en 2020 was de leeftijdsverdeling in de algemene bevolking binnen de categorieën afwijkend van de overige meetjaren. Hiervoor is extra gewogen op basis van de gemiddelde verdeling in de overige jaren.

Tabel 6 Verantwoording van de gekozen standaardpopulatie van de algemene bevolking en kenmerken van respondenten in 2016

In %	CBS (peildatum 2019)	Respondenten in 2016	Standaardpopulatie
Geslacht			
Mannen	49	49	50
Vrouwen	51	51	50
Leeftijd			
15 t/m 39 jaar	37	18	35
40 t/m 64 jaar	40	46	40
65 jaar en ouder	23	36	25
Opleidingsniveau	15-65 jaar		
Laag	26	18	23
Midden	40	54	42
Hoog	34	29	35
Huishouden			
Eenpersoonshuishouden	38	28	34
Meerpersoonshuishouden	62	72	66

4. Meetinstrumenten

Voor de monitor zijn in vragenlijsten vragen opgenomen om indicatoren van participatie te meten. Daarnaast wordt in de monitor gerapporteerd over eenzaamheid en zijn in 2019 en 2020 vragen opgenomen voor extra duiding van de bevindingen. De indicatoren en vraagstellingen worden in deze paragraaf nader toegelicht.

4.1. De indicatoren (deelgebieden) van participatie

In de Participatiemonitor wordt maatschappelijke participatie gemeten op verschillende deelgebieden: wonen, mobiliteit, werk, opleiding, vrijetijdsbesteding en sociale contacten. Om een indicatie te kunnen geven van de feitelijke participatie op een bepaald deelgebied, zijn negen indicatoren vastgesteld. Deze zijn bij het begin van het onderzoek vastgesteld in de begeleidingscommissie, bestaande uit vertegenwoordigers van het ministerie van VWS, het ministerie van SZW, de CG-Raad (nu Leder(in)), het SCP en Nivel. De indicatoren sluiten aan bij het onderdeel 'Activiteiten en participatie' uit de *International Classification of Functioning, Disability and Health* (ICF) (WHO, 2001). Onderdelen uit de ICF die niet worden gemeten in de

Participatiemonitor, zijn participatie binnenshuis, communicatie en het toepassen van kennis. De gekozen indicatoren vormen de kern bij het volgen van ontwikkelingen in participatie en worden samen omgerekend als indicator voor de ‘totale’ participatie.

De indicatoren zijn grotendeels gelijk voor de verschillende doelgroepen, maar wijken voor mensen met een verstandelijke beperking op enkele punten af. De werksituatie van mensen met een verstandelijke beperking verschilt over het algemeen van die van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. Zij hebben zelden betaald werk en als zij dat hebben, is dat meestal via een sociale werkvoorziening. Veel activiteiten van mensen met een verstandelijke beperking vinden plaats in de vorm van dagbesteding. Dagbesteding is belangrijk voor het bevorderen van hun zelfontwikkeling en van inclusie. Het zorgt ervoor dat mensen met een verstandelijke beperking structuur, sociale contacten en zingeving ervaren (Movisie, 2020). Dagbesteding valt echter niet onder betaald werk zoals we dat in de huidige Participatiemonitor definiëren. Vanwege dit verschil in context worden de arbeidsparticipatie en werkomstandigheden van mensen met een verstandelijke beperking in deze monitor niet besproken. Tevens worden voor deze doelgroep de activiteiten in de vrije tijd op een andere wijze uitgevraagd en wordt, in tegenstelling tot de andere groepen, ook geëvalueerd hoe men woont en meedoet (wel/niet speciaal voor mensen met een verstandelijke beperking).

4.1.1. Indicatoren en bijbehorende vragen

Tabel 7 en Tabel 8 geven voor de groep mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking een overzicht van alle domeinen, indicatoren en de bijbehorende vraagstelling in de vragenlijst.

Tabel 7 Domeinen, indicatoren, vraagstelling en codering feitelijke participatie, mensen met een lichamelijke beperking en algemene bevolking

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
Woon-omgeving	Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen	Hoe vaak maakt u gebruik van de onderstaande voorzieningen in uw buurt? <i>Supermarkt, andere winkels, bibliotheek, bank / postkantoor, pinautomaat, buurthuis, parken en groenvoorzieningen</i> (regelmatig; soms; vrijwel nooit; niet in mijn buurt aanwezig)	0 = minder dan twee voorzieningen regelmatig 1 = minimaal twee voorzieningen regelmatig
Mobiliteit	Dagelijks buitenshuis komen	Over het algemeen, hoe vaak komt u buitenshuis of gaat u ergens naar toe? (dagelijks; wekelijks; maandelijks; minder dan 1x per maand)	0 = wekelijks of minder 1 = dagelijks
	Weleens gebruik van openbaar vervoer	Maakt u weleens gebruik van het openbaar vervoer zoals de bus, trein, metro, tram of Regiotaxi	0 = nee 1 = af en toe / regelmatig

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
		(dit is openbaar vervoer, van deur tot deur op afroep)? (nee; ja, af en toe; ja, regelmatig)	
Werk	Betaald werk (≥ 12 uur per week)	Verricht u momenteel betaald werk (als werknemer of zelfstandig ondernemer)? (nee; ja, ... uur per week als werknemer; ja ... uur per week als zelfstandig ondernemer)	0 = nee 1 = ja, voor minimaal 12 uur per week als werknemer en/of zelfstandig ondernemer
	Vrijwilligerswerk	Doet u vrijwilligerswerk? Hieronder wordt verstaan: werk dat in georganiseerd verband onbetaald wordt uitgevoerd (bijvoorbeeld voor een sportvereniging, kerk/moskee, school, politieke partij) (nee; jauur per week)	0 = nee 1 = ja
Opleiding	Opleiding en/of werkgerelateerde cursus	Volgt u op dit moment een (vervolg)opleiding of een werkgerelateerde cursus? (ja, een werkgerelateerde cursus; ja, een voltijd (vervolg)opleiding; ja, een deeltijd (vervolg)opleiding; nee)	0 = geen opleiding of werkgerelateerde cursus 1 = wel een opleiding en/of werkgerelateerde cursus
Vrije tijd	Minimaal maandelijks uitgaansgelegenheid bezoeken	Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak u ze doet? <i>Uitgaan naar restaurant/café, bezoeken van een attractie of museum, uitgaan naar bioscoop of theater.</i> (minstens 1x per week; minstens 1x per maand; minder dan 1x per maand; zelden of nooit)	0 = geen activiteit of activiteit(en) minder dan maandelijks 1 = minimaal één activiteit minimaal maandelijks
	Minimaal maandelijks verenigingsactiviteiten ondernemen en/of jaarlijks cursus volgen	Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak u ze doet? <i>Sporten (in georganiseerd verband of een vereniging), deelname aan verenigingen zoals zang-, muziek-, toneel- of hobbyvereniging, deelname aan religieuze bijeenkomst.</i>	0 = geen activiteit of activiteit(en) minder dan maandelijks en geen cursus 1 = minimaal één activiteit minimaal maandelijks en/of jaarlijks een cursus

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst	Codering
		(minstens 1x per week; minstens 1x per maand; minder dan 1x per maand; zelden of nooit) Volgt u of heeft u in [jaartal] één of meerdere cursussen gevolgd voor uw plezier of uw persoonlijke ontwikkeling? Bijvoorbeeld een kookcursus of computercursus? (ja, namelijk de cursus(sen).....; nee)	
Sociaal contact	Minimaal maandelijks vrienden / echt goede kennissen ontmoeten	Hoe vaak ontmoet u de volgende mensen? Het gaat uitsluitend om ontmoetingen met mensen die niet bij u in huis wonen en met wie u minimaal een (kort) gesprek voert (niet alleen een begroeting). <i>Verschillende antwoordcategorieën, waaronder: uw vrienden of echt goede kennissen.</i> (minstens 1x per week; 2x per maand; 1x per maand; minder dan 1x per maand; zelden of nooit; heb ik niet)	0 = minder dan maandelijks contact met vrienden / goede kennissen 1 = minimaal maandelijks contact met vrienden / goede kennissen

Tabel 8 Domeinen, indicatoren, vraagstelling en codering feitelijke participatie, mensen met een verstandelijke beperking (VB) (naasten).

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst*	Codering
Woon-omgeving	Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen	Hoe vaak maakt uw naaste gebruik van de onderstaande voorzieningen in zijn/haar buurt? <i>Supermarkt, andere winkels, bibliotheek, buurthuis, bank / postkantoor / pinautomaat, parken en groenvoorzieningen.</i> (regelmatig; soms; (vrijwel) nooit: niet in de buurt aanwezig, geen interesse/niet nodig, kan hij/zij niet (alleen) vanwege zijn/haar beperking(en))	0 = minder dan twee voorzieningen regelmatig 1 = minimaal twee voorzieningen regelmatig

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst*	Codering
	Wonen in gewone woonwijk	<p>Waar woont uw naaste? <i>In een gewone woonwijk, niet aan de rand van een instellingsterrein; dichtbij of aan de rand van een terrein waar mensen met een verstandelijke beperking wonen; op instellingsterrein.</i> (wel/niet aangekruist)</p> <p>Met wie woont uw naaste? <i>Alleen; met kind(eren) (niet met partner); met partner; met partner en kind(eren); bij familie (ouders broers / zussen, ooms / tantes enzovoorts, niet de partner); met mensen met een verstandelijke beperking.</i> (wel/niet aangekruist)</p>	0 = wonen op instellingsterrein ½ = wonen in woonwijk met andere mensen met een VB 1 = wonen in woonwijk zonder andere mensen met een VB
Mobiliteit	Dagelijks buitenshuis komen Weleens gebruik van openbaar vervoer	<p>Over het algemeen, hoe vaak gaat uw naaste ergens naar toe in zijn haar buurt of regio? (dagelijks; wekelijks; maandelijks; minder dan 1x per maand)</p> <p>Als uw naaste wat verder weg ergens naar toe gaat, hoe gaat hij/zij dan? <i>Verschillende antwoordmogelijkheden, waaronder: met het openbaar vervoer, zoals de bus, trein, metro, tram; met de Regiotaxi (openbaar vervoer, van deur tot deur op afroep) zonder gebruik van een speciale pas (bijv. een Wmo-pas)</i> (wel/niet aangekruist)</p>	0 = wekelijks of minder 1 = dagelijks 0 = geen gebruik van openbaar vervoer 1 = wel gebruik van openbaar vervoer
Werk	Dagactiviteiten	Welke dagactiviteit doet uw naaste met een verstandelijke beperking normaal gesproken? <i>Betaald werk bij een gewone werkgever; betaald werk bij een apart bedrijf van de sociale werkvoorziening / werkplaats (gesubsidieerd via de Wet sociale</i>	0 = geen dagactiviteiten 1/3 = dagactiviteitencentrum 2/3 = (on)betaald werk bij een apart bedrijf, gewone werkgever met begeleiding, stage of een leerwerkplek

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst*	Codering
		<p><i>werkvoorziening, Wsw); betaald werk bij een gewone werkgever met ondersteuning van een begeleider of jobcoach (gesubsidieerd via de Wsw / persoonsgebonden budget of via de WIA als onderdeel van een reïntegratietraject); onbetaald werk of vrijwilligerswerk buitenshuis of stage; dagactiviteitencentrum voor verstandelijk gehandicapten (dagactiveitencentrum voor volwassenen, dagcentrum voor ouderen, activiteitencentrum); leerwerkplek, losgekoppeld van de zorginstelling (bijvoorbeeld op een zorgboerderij of in een winkeltje); mijn naaste gaat niet naar school of naar een dagactiviteitencentrum en heeft geen werk buitenshuis. (wel/niet aangekruist)</i></p>	<p>1 = betaald werk bij reguliere werkgever</p>
Opleiding	Opleiding	<p>Gaat uw naaste met een verstandelijke beperking momenteel naar school, volgt uw naaste een (vervolg)opleiding of cursus? <i>Nee, mijn naaste volgt geen onderwijs of werk-gerelateerde cursus én volgt geen training voor zelfstandig wonen of werken of persoonlijke ontwikkeling; ja, mijn naaste volgt gewoon basisonderwijs (basisschool); ja, mijn naaste volgt speciaal basisonderwijs (bijvoorbeeld SBO, ZML, Mytyl, Tyltyl, LZK); ja, mijn naaste volgt gewoon (regulier) vervolgonderwijs (bijvoorbeeld LWOO, VMBO, ROC); ja, mijn naaste volgt vervolgonderwijs speciaal voor mensen met een verstandelijke beperking (VSO-school); ja, mijn naaste volgt een</i></p>	<p>0 = geen onderwijs of cursus 1/2 = speciaal onderwijs of cursus 1 = regulier onderwijs of cursus</p>

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst*	Codering
		<p><i>gewone (reguliere) werkgerelateerde cursus of cursus voor zijn/haar persoonlijke ontwikkeling (bijvoorbeeld een cursus sociale vaardigheden of opkomen voor jezelf); ja, mijn naaste volgt een werkgerelateerde cursus of een cursus voor zijn/haar persoonlijke ontwikkeling speciaal voor mensen met een verstandelijke beperking; ja, mijn naaste volgt een training of cursus om zelfstandig te wonen of zelfstandig te werken. (wel/niet aangekruist)</i></p>	
Vrije tijd	Activiteiten in vrije tijd	<p>Kunt u van de volgende activiteiten zeggen hoe vaak uw naaste met een verstandelijke beperking ze doet? <i>Uitgaan naar restaurant, café enzovoorts; bezoeken van een attractie of museum; uitgaan naar bioscoop of theater; sporten (in georganiseerd verband of een vereniging); deelname aan een soos of vereniging zoals zang-, muziek-, toneel- of hobbyvereniging; deelname aan religieuze bijeenkomst bijvoorbeeld in een kerk of moskee.</i> (minstens 1x per week; minstens 1x per maand; minder dan 1x per maand; zelden of nooit) Kunt u bij de activiteiten waaraan uw naaste deelneemt aangeven of deze speciaal georganiseerd worden voor mensen met een verstandelijke beperking? (speciaal voor mensen met een verstandelijke beperking; niet speciaal voor mensen met een VB)</p>	<p>0 = geen activiteit ½ = minimaal maandelijks één of meer activiteit(en), georganiseerd speciaal voor mensen met een VB 1 = minimaal maandelijks één of meer activiteit(en), niet speciaal voor mensen met een VB</p>

Domein	Indicator	Vraagstelling in vragenlijst*	Codering
Sociaal contact	Minimaal maandelijks vrienden of goede kennissen ontmoeten	Met wie spreekt uw naaste met een verstandelijke beperking regelmatig af of onderneemt hij/zij weleens activiteiten? En hoe vaak ongeveer? Het gaat uitsluitend om ontmoetingen met mensen met wie uw naaste een (kort) gesprek voert (niet alleen een begroeting). Het gaat hierbij niet om mensen die bij uw naaste in huis of in de instelling wonen. <i>Verschillende antwoordcategorieën, waaronder: zijn/haar vrienden of goede kennissen).</i> (Elke dag; minstens 1x per week; 2x per maand; 1x per maand; minder dan 1x per maand; zelden of nooit; heeft hij/zij niet) Hebben de vrienden/goede kennissen met wie uw naaste afspreekt ook een verstandelijke beperking? (géén van hen heeft een verstandelijke beperking; sommigen hebben een verstandelijke beperking; de meesten hebben een verstandelijke beperking)	0 = geen contact met vrienden ½ = ontmoet minimaal maandelijks vrienden met een VB 1 = ontmoet minimaal maandelijks vrienden zonder een VB

* In 2020 is in verband met de coronamaatregelen bij de indicatoren 'Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen', 'Dagelijks buitenshuis komen' en 'Minimaal maandelijks vrienden of goede kennissen ontmoeten' gevraagd naar de afgelopen twee maanden. Tevens is bij de indicator 'Regelmatig gebruik van minimaal twee buurtvoorzieningen' in 2020 de optie 'Kan niet vanwege corona' toegevoegd. Bij de indicatoren 'Wonen in een gewone woonwijk', 'Dagactiviteiten', 'Opleiding' en 'Activiteiten in de vrije tijd' is in 2020 gevraagd naar de huidige situatie (momenteel).

4.1.2. Eenzaamheid

Naast de indicatoren die feitelijke participatie in kaart brengen, is eenzaamheid gemeten. Voor mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is dit gemeten aan de hand van de eenzaamheidsschaal van De Jong Gierveld en Kamphuis (1985). Deze schaal bestaat uit elf stellingen, waarvan de respondenten aangeven in hoeverre deze stellingen op hen van toepassing zijn ('ja', 'min of meer' of 'nee'). Zes stellingen hebben betrekking op emotionele eenzaamheid en vijf stellingen op sociale eenzaamheid. Alle stellingen bij elkaar opgeteld bepalen de totale mate van

eenzaamheid. Er is sprake van matige eenzaamheid als mensen op 3 tot en met 8 vragen aangegeven hebben sociaal of emotioneel eenzaam te zijn, voor sterke eenzaamheid zijn dit 9 tot en met 11 vragen (Van Tilburg & De Jong Gierveld, 1999).

Aan mensen met een verstandelijke beperking is de vraag gesteld of zij zich weleens eenzaam of alleen voelen ('nee, nooit eenzaam' of 'ja'). Vervolgens is aan de respondenten die zich weleens eenzaam of alleen voelen gevraagd of dit soms, vaak of (bijna) altijd is. Aan hun naasten is niet gevraagd de eenzaamheid te beoordelen.

4.1.3. Overige vragen in het NPCG en mogelijke vergelijkingen met het CoPa

Vragen over de coronapandemie en coronamaatregelen (2020)

1. Heeft het coronavirus gevolgen voor de manier waarop u zelf met uw ziekte of beperking omgaat? (Bijvoorbeeld: in de gaten houden van signalen van uw lichaam zoals bloedsuikerwaarden of gewicht, aanpassingen maken in leefstijl, etc.)
 - Nee, ik ga nog precies hetzelfde met mijn ziekte/beperking om
 - Ja, ik doe nu meer dingen om zo goed mogelijk met mijn ziekte/beperking en de behandeling om te gaan, namelijk:
 - Ja, ik doe nu minder dingen in het kader van mijn ziekte/beperking en de behandeling, namelijk:
 - Weet ik niet

2. In hoeverre heeft het uitstel of het stopzetten van uw zorg of ondersteuning gevolgen voor u? Bent u bijvoorbeeld minder mobiel of heeft u vervelende (toenemende) klachten?
 - In sterke mate gevolgen
 - In redelijke mate gevolgen
 - Nauwelijks gevolgen
 - Geen gevolgen
 - Kunt u uw vorige antwoord toelichten?

3. Welke gevolgen van de coronamaatregelen hebben de meeste invloed op uw dagelijks leven? *(meerdere opties mogelijk)*
 - Zoveel mogelijk thuis moeten blijven / thuiswerken
 - Zorgen maken over de gezondheid van uzelf en anderen
 - Minder sociale contacten
 - Minder kunnen ondernemen (bijvoorbeeld (vrijwilligers)werk, hobby's, uitgaan)
 - Angst of spanning dat anderen niet voldoende afstand houden
 - Anders, namelijk:

❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*

4. Is uw huidige werksituatie vanwege de coronacrisis aangepast? *(meerdere antwoorden mogelijk)*
 - Niet van toepassing, ik werk niet
 - Nee, er is niets veranderd
 - Ja, ik werk nu (deels) vanuit huis
 - Ja, mijn werk is gestopt (**met** doorbetaling)
 - Ja, mijn werk is gestopt (**zonder** doorbetaling)
 - Ja, ik heb minder betaalde uren

- Ja, ik moet (zorg)verlof of vakantie opnemen
 - Ja, anders, namelijk:
 - ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
5. Maakt u zich door het coronavirus zorgen...
- a. over uw werk?
 - b. over uw sociale leven?
 - Helemaal niet bezorgd
 - Niet bezorgd
 - Niet bezorgd, niet onbezorgd
 - Bezorgd
 - Heel erg bezorgd
 - Kunt u toelichten waarom u zich zorgen maakt?
 - ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
6. Hebben de maatregelen rond de coronacrisis invloed (gehad) op uw lichamelijke contacten met anderen? Bijvoorbeeld elkaars hand vasthouden, een arm om iemand heen slaan, of een knuffel geven?
- Nee, dit doe ik nog net zoveel
 - Ja, dit ben ik meer gaan doen
 - Ja, dit ben ik minder gaan doen
 - Anders, namelijk:
 - ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
7. In hoeverre heeft u het gevoel dat u volledig kan deelnemen aan de 1,5 meter samenleving?
- Ik kan veel minder goed deelnemen dan anderen
 - Ik kan minder goed deelnemen dan anderen
 - Ik kan net zo goed deelnemen als ieder ander
 - Ik kan meer deelnemen dan anderen
 - Ik kan veel meer deelnemen dan anderen
 - Kunt u uw vorige antwoord toelichten?
8. Waar heeft u sinds de 1,5 meter-samenleving is gestart de meeste behoefte aan, of wat mist u het meest?
- ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
9. In welke mate voelt u zich door het coronavirus eenzaam?
- Helemaal niet
 - Niet
 - Neutraal
 - Enigszins
 - Zeer
 - ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
10. Mijn mogelijkheid om te leven op de manier zoals ik het wil is:
- Zeer goed
 - Goed

- Redelijk
- Matig
- Slecht
- Kunt u uw vorige antwoord toelichten?

11. Wilt u aangeven hoe uw eigen mogelijkheden om mee te doen aan de samenleving in de afgelopen drie jaar zijn ontwikkeld?

- Mijn mogelijkheden zijn veel beter geworden
- Mijn mogelijkheden zijn iets beter geworden
- Mijn mogelijkheden zijn ongeveer hetzelfde gebleven
- Mijn mogelijkheden zijn iets slechter geworden
- Mijn mogelijkheden zijn veel slechter geworden
- Kunt u uw antwoord toelichten?

Openbare ruimte en vrije tijd

1. Over het algemeen, hoe toegankelijk zijn de volgende voorzieningen voor u? Met toegankelijk bedoelen we dat u er gemakkelijk gebruik van kunt maken zonder bijvoorbeeld gehinderd te worden door drempels, losse stoeptegels, trappen of te smalle deuren.

- a. Openbaar vervoer, zoals bus, trein, metro, tram
- b. Winkels
- c. Openbare gebouwen, zoals bibliotheek, bank, postkantoor
- d. Uitgaansgelegenheden, zoals theater, museum, restaurant, bioscoop
- e. Verenigings- en sportgebouwen, zoals muziekschool, sportvereniging, clubgebouw
- f. Parken en groenvoorzieningen
- g. Pinautomaat
 - Vrijwel altijd toegankelijk
 - Soms wel, soms niet toegankelijk
 - Vrijwel nooit toegankelijk

2. Heeft u persoonlijke ondersteuning nodig om activiteiten buitenshuis te kunnen doen? Bijvoorbeeld een gebarentolk, rolstoel, assistentiehond, etc.?

- Ja, vrijwel altijd
- Ja, meestal wel
- Soms wel, soms niet
- Nee, meestal niet
- Nee, vrijwel nooit

◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

3. Krijgt u (financiële) ondersteuning of maakt u gebruik van speciale voorzieningen als u activiteiten in uw vrije tijd doet? (*meerdere antwoorden mogelijk*)

- Nee
- Ja, ondersteuning van familie, vrienden of bekenden, bijvoorbeeld voor brengen en halen
- Ja, ondersteuning van anderen, bijvoorbeeld vrijwilligers, thuiszorg, buddy
- Ja, gebruik van hulpmiddelen, bijvoorbeeld om te sporten of voor een liefhebberij
- Ja, gebruik van speciale vervoersvoorzieningen, zoals de Wmo-deeltaxi of Valys-vervoer
- Ja, gebruik van andere speciale voorzieningen, bijvoorbeeld een ringleiding voor slechthorenden

- Ja, ik heb een financiële tegemoetkoming gekregen (bijvoorbeeld van een Fonds of gemeente)
 - Ja, anders, namelijk:
 - ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*
4. Kunt u voor elke stelling aangeven in hoeverre u het met deze stelling eens bent?
- a. Persoonlijke ondersteuning zorgt ervoor dat ik buitenshuis activiteiten kan ondernemen
 - Sterk mee oneens
 - Mee oneens
 - Neutraal
 - Mee eens
 - Sterk mee eens
 - ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

Werksituatie

1. Wat voor dienstverband heeft u momenteel? *(meerdere antwoorden mogelijk)*
- Zelfstandig ondernemer
 - Vast dienstverband (voltijd of deeltijd)
 - Tijdelijk dienstverband met vast aantal uren per week (voltijd of deeltijd)
 - Flexibel dienstverband (uitzendbaan, oproepkracht, invalkracht)
 - ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*
2. Heeft u de afgelopen 12 maanden gesolliciteerd naar een (andere) betaalde baan en zo ja, hoe vaak?
- Nee
 - Ja, ... keer
 - ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
3. Heeft een van uw sollicitaties de afgelopen 12 maanden geleid tot het verkrijgen van (ander) werk?
- Nee
 - Ja
 - ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
4. Indien u geen betaald werk heeft: zou u (nog wel) betaald werk willen doen?
- Niet van toepassing; ik heb betaald werk
 - Nee, ik wil geen betaald werk (meer) doen
 - Weet ik niet
 - Ja, namelijk voor ... uur per week
5. Wat is voor u de reden dat u geen betaald werk wilt doen? *(meerdere antwoorden mogelijk)*
- Ik ben gepensioneerd
 - Ik zit in een vervroegde uittreedregeling (bijvoorbeeld prepensioen)
 - Ik heb voldoende inkomsten (partner werkt, uitkering en/of pensioen)
 - Vanwege mijn gezondheid of beperking
 - Vanwege de zorg voor mijn gezin
 - Anders, namelijk:

6. Welke ondersteuning of maatregelen heeft u nodig om betaald werk te kunnen doen? (*meerdere antwoorden mogelijk*)

- Ik heb geen specifieke ondersteuning nodig
- Flexibele werktijden
- Werk dichtbij huis
- Mogelijkheid om thuis te werken
- Extra scholing of opleiding
- Ondersteuning bij vervoer van en naar het werk
- Een aangepaste werkplek
- Begeleiding op de werkplek
- Een aangepast takenpakket
- Anders, namelijk:

7. Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de opleidingskansen die u tot nu toe heeft gehad?

8. Wilt u per stelling aangeven in hoeverre u het met de stelling eens bent?

De organisatie waar ik werk...

- a. vindt mij leuk
- b. waardeert mij
- c. is blij met mij
- d. geeft om mij
- e. geeft mij het gevoel erbij te horen
- f. geeft mij het gevoel onderdeel te zijn van de groep
- g. geeft mij het gevoel erbij te passen
- h. behandelt mij als een insider
- i. staat mij toe om authentiek te zijn
- j. staat mij toe om te zijn wie ik ben
- k. staat mij toe om mijn authentieke zelf uit te drukken
- l. staat mij toe om mijzelf te laten zien zoals ik ben
- m. moedigt mij aan om authentiek te zijn
- n. moedigt mij aan om te zijn wie ik ben
- o. moedigt mij aan om mijn authentieke zelf uit te drukken
- p. moedigt mij aan om mijzelf te laten zien zoals ik ben
- Sterk mee oneens
- Mee oneens
- Neutraal
- Mee eens
- Sterk mee eens

❖ *Stellingen e, f, g en h zijn tevens gesteld in het CoPa*

◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

9. Is het werk dat u nu doet in overeenstemming met uw opleidingsniveau?

- Nee, mijn werk is onder mijn opleidingsniveau
- Ja, mijn werk is (ten minste) op het niveau van mijn hoogst afgeronde opleiding
- ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

10. Zijn door uw chronische ziekte of beperking uw kansen op promotie in het werk verminderd?

- Ja
- Nee

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

11. In hoeverre bent u het eens met de onderstaande stellingen over uw werk?

- a. De beloning die ik ontvang voor mijn werk is passend voor het werk dat ik doe.
- b. In mijn werk is er balans tussen de eisen die er aan mij worden gesteld en mijn mogelijkheden om het werk goed uit te voeren.
 - Sterk mee oneens
 - Mee oneens
 - Neutraal
 - Mee eens
 - Sterk mee eens

❖ *Beide stellingen zijn tevens gesteld in het CoPa*

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

12. In hoeverre bent u, alles bij elkaar genomen, tevreden met uw werk?

- Zeer ontevreden
- Ontevreden
- Niet ontevreden / niet tevreden
- Tevreden
- Zeer tevreden

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

13. Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met uw werk?

❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*

14. Kunt u aangeven in welke mate uw werk lichamelijk inspannend is?

- Zwaar lichamelijk inspannend
- Matig lichamelijk inspannend
- Licht lichamelijk inspannend
- Niet of nauwelijks lichamelijk inspannend

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

15. Kunt u aangeven in welke mate uw werk geestelijk inspannend is?

- Zwaar geestelijk inspannend
- Matig geestelijk inspannend
- Licht geestelijk inspannend
- Niet of nauwelijks geestelijk inspannend

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

16. Kunt u aangeven in welke mate u problemen of belemmeringen bij uw werk ervaart als gevolg van uw gezondheid? (graag alle vragen beantwoorden)

Ik ervaar problemen / belemmeringen op het werk als gevolg van mijn gezondheid op het gebied van...

- a. vervoer van en naar het werk

- b. verplaatsing op het werk
- c. lezen
- d. nauwkeurig werken
- e. verstaan van anderen
- f. vermoeidheid / conditie
- g. stress / spanning
- h. uitvoeren / afkrijgen van mijn werk
- i. concentratie
- j. pijn
- k. schaamte / schuldgevoel
- l. anders, namelijk:
 - o Geen
 - o Enige
 - o Veel
 - o Zeer veel

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

17. Zijn er aanpassingen of voorzieningen aanwezig op uw werk vanwege uw chronische ziekte of beperking? *(meerdere antwoorden mogelijk)*

- o Nee
- o Ja, andere werktijden, korter werken, andere of minder taken
- o Ja, ander werktempo, meer gelegenheid pauzes, rustruimte / rustmogelijkheden
- o Ja, hulp door collega's, ondersteuning persoonlijke coach
- o Ja, online hulpmiddelen of aanpassingen
- o Ja, andere hulpmiddelen, namelijk:
 - o Ja, ander / aangepast gereedschap / machines, ander / aangepast meubilair
 - o Ja, voorzieningen woon- / werkverkeer, betere toegankelijkheid
 - o Ja, (om)scholing / training / begeleiding
 - o Ja, andere aanpassing, namelijk:

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

18. Heeft u meer of andere aanpassingen of voorzieningen nodig op uw werk vanwege uw chronische ziekte of beperking? *(meerdere antwoorden mogelijk)*

- o Nee
- o Ja, andere werktijden, korter werken, andere of minder taken
- o Ja, ander werktempo, meer gelegenheid pauzes, rustruimte / rustmogelijkheden
- o Ja, hulp door collega's, ondersteuning persoonlijke coach
- o Ja, online hulpmiddelen of aanpassingen
- o Ja, andere hulpmiddelen, namelijk:
 - o Ja, ander / aangepast gereedschap / machines, ander / aangepast meubilair
 - o Ja, voorzieningen woon- / werkverkeer, betere toegankelijkheid
 - o Ja, (om)scholing / training / begeleiding
 - o Ja, andere aanpassing, namelijk:

♦ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

19. Heeft u de afgelopen 12 maanden gevraagd om aanpassingen of voorzieningen die u nodig heeft op uw werk vanwege uw chronische ziekte of beperking? En zo ja, heeft u deze ook gekregen? *(graag één antwoord aankruisen)*

- Nee niet gevraagd: ik heb geen aanpassingen of voorzieningen nodig
 - Nee niet gevraagd: maar ik heb wel aanpassingen of voorzieningen nodig
 - Nee niet gevraagd: deze zijn al aanwezig op mijn werk
 - Ja gevraagd, maar (nog) niet gekregen
 - Ja gevraagd, en ook gekregen
- ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

20. Hoe tevreden bent u met de aanpassingen of voorzieningen die u krijgt op uw werk?

- Niet van toepassing, ik krijg deze aanpassingen of voorzieningen niet
 - Zeer tevreden
 - Tevreden
 - Neutraal
 - Ontevreden
 - Zeer ontevreden
- ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

Sociaal contact

1. Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met uw sociale leven?

❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*

2. Kunt u voor de volgende uitspraken over de buurt waarin u woont aangeven in hoeverre u het hiermee eens of oneens bent?

- a. De mensen in de buurt kennen elkaar nauwelijks
- b. De mensen in de buurt gaan op een prettige manier met elkaar om
- c. Ik woon in een gezellige buurt waar mensen elkaar helpen en dingen samen doen
- d. Ik voel me thuis bij de mensen die in de buurt wonen
- e. Ik heb veel contact met andere buurtbewoners
 - Helemaal mee eens
 - Mee eens
 - Niet mee eens, niet mee oneens
 - Mee oneens
 - Helemaal mee oneens

❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*

3. Heeft u voldoende contact en ontmoetingen met uw buurtgenoten? *(meerdere antwoorden mogelijk)*

- Ja, ik heb voldoende contact en ontmoetingen met mijn buurtgenoten
 - Nee, ik zou de buurtgenoten **die ik goed ken** vaker willen ontmoeten
 - Nee, ik zou meer **nieuwe** mensen uit de buurt willen ontmoeten
 - Nee, ik zou *minder* vaak contact willen met mijn buurtgenoten
- ❖ *Deze vraag is tevens gesteld in het CoPa*
- ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

4.1.4. Overige vragen in het PSL

Interviews met mensen met een verstandelijke beperking (2018)

1. Voelt u zich wel eens eenzaam of alleen?
 - Nee, nooit eenzaam
 - Ja
 - Respondent weet niet of hij/zij zich wel eens eenzaam voelt

2. Voelt u zich soms, vaak of altijd eenzaam?
 - Soms eenzaam
 - Vaak eenzaam
 - (Bijna) altijd eenzaam
 - Respondent kan deze nuance niet aangeven

3. Waarom of wanneer voelt u zich niet eenzaam / eenzaam?
 - De vraagstelling is afhankelijk van het antwoord op vraag 1.

Vragenlijst aan naasten van mensen met een verstandelijke beperking (2020)

1. Hoe vaak maakte uw naaste de afgelopen twee maanden gebruik van de onderstaande voorzieningen in zijn/haar buurt? - Dagactiviteitencentrum
 - Regelmatig
 - Soms
 - (Vrijwel) nooit:
 - Niet in de buurt aanwezig
 - Geen interesse/niet nodig
 - Kan hij/zij niet (alleen) vanwege zijn/haar beperking(en)
 - Kan niet vanwege corona

2. Hoe toegankelijk zijn de volgende voorzieningen voor uw naaste? Met toegankelijkheid bedoelen we dat uw naaste gemakkelijk naar binnen kan en zich binnen kan verplaatsen, maar ook dat hij/zij de weg kan vinden met informatiebordjes en gebruik kan maken van bijvoorbeeld een balie, loket, paskamer of toilet.
 - a. Openbaar vervoer (bus, trein, metro, tram of Regiotaxi)
 - b. Supermarkt
 - c. Andere winkels
 - d. Stadhuis
 - e. Bibliotheek
 - f. Bank, postkantoor, pinautomaat
 - g. Buurthuis
 - h. Uitgaansgelegenheden, zoals theater, museum, restaurant, bioscoop
 - i. Verenigings- en sportgebouwen, zoals muziekschool, sportvereniging
 - j. Parken en groenvoorzieningen
 - Vrijwel altijd toegankelijk
 - Soms wel, soms niet toegankelijk
 - Vrijwel nooit toegankelijk
 - Niet van toepassing
 - Weet ik niet

3. Heeft uw naaste persoonlijke ondersteuning nodig om activiteiten buitenshuis te kunnen doen?
Bijvoorbeeld hulp van een begeleider, OV coach of maakt uw naaste gebruik van een rolstoel of assistentiehond, etc.
- Ja, vrijwel altijd
 - Ja, meestal wel
 - Soms wel, soms niet
 - Nee, meestal niet
 - Nee, vrijwel nooit
- ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*
4. Kunt u voor elke stelling aangeven in hoeverre u het met deze stelling eens bent?
- a. Persoonlijke ondersteuning zorgt ervoor dat mijn naaste buitenshuis activiteiten kan ondernemen
- Sterk mee oneens
 - Mee oneens
 - Neutraal
 - Mee eens
 - Sterk mee eens
 - Weet ik niet / n.v.t.
- ◆ *Niet beschikbaar voor het meetjaar 2019*

Literatuur

- Brabers, A.E.M., & De Jong, J.D. (2022). Nivel Consumentenpanel Gezondheidszorg : basisrapport met informatie over het panel 2022. Utrecht: Nivel.
- Cardol, M., Speet, M., & Rijken, M. (2007). Anders of toch niet? Deelname aan de samenleving van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking. Utrecht: Nivel.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2013). Gezondheid, aandoeningen, beperkingen; persoonskenmerken, 2010-2013 [Dataset]. Geraadpleegd op 10 juli 2015, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/81173NED/table?fromstatweb>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2019). Bevolking op 1 januari en gemiddeld; geslacht, leeftijd en regio [Dataset]. Geraadpleegd op 17 mei 2019, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/03759ned/table?ts=1570517597001>
- De Klerk, M., Fernee, H., Woittiez, I., & Ras, M. (2012). Factsheet Mensen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen. Den Haag: SCP.
- De Klerk, M., Iedema, J., & Van Campen, C. (2006). SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003. Den Haag: SCP.
- Jansen, W.S., Otten, S., Van der Zeek, K.I., & Jans, L. (2014). Inclusion: Conceptualization and measurement. *European Journal of Social Psychology*, 44(4), 370-385.
- Maas, J.M.A.G., Serail, S., & Janssen, A.J.M. (1988). Frequentie-onderzoek geestelijk gehandicapten 1986. Tilburg: IVA.
- Movisie (2020). Coronacrisis raakt dagbesteding van mensen met verstandelijke beperking. Geraadpleegd op 2 september 2022, van <https://www.movisie.nl/artikel/coronacrisis-raakt-dagbesteding-mensen-verstandelijke-beperking>
- Onderzoek Zorg Gebruik. SCP/CBS (OZG '14-OZG '16), SCP bewerking.
- Van den Brink-Muinen, A., Rijken, P.M., Spreeuwenberg, P., & Heijmans, M.J.W.M. (2009). Kerngegevens maatschappelijke situatie 2008 (Nationaal Panel Chronisch Zieken en Gehandicapten). Utrecht: Nivel.
- Van den Hoogen, P., Cardol, M., Spreeuwenberg, P., & Rijken, M. (2010). Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking in 2006-2008: Participatiemonitor 2008. Utrecht: Nivel.
- Van Schroyen Lantman-de Valk, H.M.J., Van Heurn-Nijsten, E.W.A., & Wullink, M. (2002). Prevalentie-onderzoek mensen met een verstandelijke beperking in Nederland. Maastricht: Universiteit Maastricht.
- WHO (2001). ICF: International Classification of Functioning, Disability and Health. Dutch translation: WHO-FIC Collaborating Centre. Bilthoven: World Health Organization.
- Woittiez, I., Eggink, E., & Ras, M. (2019). Het aantal mensen met een lichte verstandelijke beperking – een schatting. Den Haag: SCP.